

UDC: 343.121.5(045)(575.1)

AYRIM XORIJIY DAVLATLAR QONUNCHILIK TIZIMIDA VOYAGA YETMAGANLARGA NISBATAN OZODLIKDAN MAHRUM QILISH JAZOSINI IJRO ETISHNING QIYOSIY-HUQUQIY TAHLILI

Saloxova Sarvinoz Sadriddin qizi,

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi xodimi,
Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0002-6027-1668
e-mail: salohovasarvinoz@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada muallif tomonidan ilg'or xorijiy davlatlar – Buyuk Britaniya, Germaniya, Italiya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, Rossiya, Qozog'iston kabi davlatlarda voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etishning o'ziga xos xususiyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada xorijiy davlatlar qonunchilik tizimida voyaga yetmagan mahkumlarning huquqiy holati, penitensiar muassasalarda jazoni ijro etish rejimi, mahkumlarni axloqan tuzatish hamda qayta tarbiyalash vositalarining alohida jihatlari ifodalangan. Bundan tashqari, xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasini milliy qonunchilikka implementatsiya qilish bilan bog'liq taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar, jinoiy jazo, ozodlikdan mahrum qilish, penitensiar muassasalar, tarbiya koloniyalari, post-penitensiar adaptatsiya, resotsializatsiya.

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ ДЛЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ОТДЕЛЬНЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Салохова Сарвиноз Садриддин кизи,

сотрудник Министерства юстиции Республики Узбекистан,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В статье автором проанализированы особенности исполнения наказания в виде лишения свободы в отношении несовершеннолетних в развитых

зарубежных государствах: Великобритании, Германии, Италии, США, Канаде, России, Казахстане. Также в статье представлены отдельные аспекты правового положения несовершеннолетних осужденных, режима исполнения наказания в пенитенциарных учреждениях, основные средства исправления и перевоспитания осужденных в законодательной системе зарубежных стран. Кроме того, разработаны предложения и рекомендации, связанные с имплементацией передового опыта зарубежных стран в национальное законодательство.

Ключевые слова: несовершеннолетние, уголовное наказание, наказание в виде лишения свободы, пенитенциарные учреждения, воспитательные колонии, постпенитенциарная адаптация, ресоциализация.

COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS OF THE EXECUTION OF THE SENTENCE OF DEPRIVATION OF LIBERTY IMPOSED ON MINORS IN THE LEGISLATIVE SYSTEM OF SOME FOREIGN COUNTRIES

Salokhova Sarvinoz Sadriddin kizi,
Independent researcher
of Tashkent State University of Law,
Officer of the Ministry of Justice
of the Republic of Uzbekistan

Abstract. In this article, the author analyzed the peculiarities of the execution of the sentence of deprivation of liberty imposed on minors in advanced foreign countries such as Great Britain, Germany, Italy, the United States, Canada, Russia, Kazakhstan and others. Furthermore, certain aspects of the legal status of minor convicts, the regime of execution of punishment in the penitentiary institutions, means of moral correction and re-education of convicts in the legislative system of foreign countries are investigated in the article. In addition to these, proposals and recommendations on the implementation of the advanced experience of foreign countries in national legislation are suggested in this article.

Keywords: minor, criminal punishment, deprivation of liberty, penitentiary institutions, correctional colonies, the post-penitentiary adaptation, resocialization.

Voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni ijro etish tartibi, xususan, voyaga yetmagan mahkumlarning huquqiy holatini belgilab beruvchi qator xalqaro normalar mavjud bo'lib, mazkur xalqaro normalar jazoni ijro etish muassasalarida voyaga yetmagan mahkumlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga xizmat qiluvchi asosiy xalqaro standartlardir.

Bugungi kunda mamlakatimizda mahkumlar huquqlarini ta'minlashga qaratilgan xalqaro standartlarni milliy qonunchilik tizimiga implementatsiya qilish borasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi PF-6155-sonli Farmoniga asosan tasdiqlangan 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning

beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini tizimli yo'lga qo'yish maqsadida BMTning Voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikning oldini olish uchun boshqaruv prinsiplari (Ar-Riyod boshqaruv prinsiplari)ni O'zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlari va dasturiy hujjatlarida amalda va tizimli aks ettirilishi va unga O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risidagi masalani ko'rib chiqish belgilanganligi ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Qayd etish lozimki, mahkumlarning huquqlarini ta'minlashga xizmat qiluvchi xalqaro standartlar dunyoning qariyb 80 foiz davlatlari tomonidan ratifikatsiya qilingan bo'lib [1, 14-b.], bundan ko'zlangan asosiy maqsad penitensiar muassasalarda saqlanayotgan irqi, tana rangi, jinsi, yoshi, tili, e'tiqodi, millati, siyosiy yoki boshqa maslagi, mulkiy, tabaqaviy va oilaviy ahvoli, etnik yoxud ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar voyaga yetmagan mahkumlarning huquqlarini himoya qilish, ular tomonidan qayta jinoyat sodir etilishining oldini olishdir. Ushbu xalqaro normalar Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan qator hujjatlarda o'z ifodasini topgan bo'lib, mazkur hujjatlar qatoriga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- 1948-yil 10-dekabrda Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi;
- 1955-yil 30-maydagi BMT Bosh Assambleyasining Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart Qoidalari;
- 1966-yil 19-dekabrda "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida"gi Xalqaro pakt;
- 1985-yil 25-noyabrda Voyaga yetmaganlarga nisbatan odil sudlovni amalga oshirishga taalluqli minimal standart Qoidalar ("Pekin qoidalari");
- 1989-yil 20-noyabrda "Bola huquqlari to'g'risida"gi Xalqaro konvensiya;
- 1990-yil 14-martda Mahbuslar bilan muomala qilishning asosiy qoidalari Rezolyutsiyasi;
- 1984-yil 24-dekabrda Qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz g'ayriinsoniy yoki uning qadr-qimmatini kamsitadigan muomala yoki jazolash turlariga qarshi Konvensiya;
- 2006-yil 12-yanvarda "Yevropa qamoqxona qoidalari to'g'risida"gi Vazirlar Qo'mitasi tavsiyalari shular jumlasidandir.

Voyaga yetmagan mahkumlarning huquqiy holati 1985-yil 25-noyabrda "Voyaga yetmaganlarga nisbatan odil sudlovni amalga oshirishga taalluqli minimal standart qoidalarida ("Pekin qoidalari") ham atroflicha bayon etilgan bo'lib, mazkur xalqaro qoidalarning 26.1-bandida jazoni ijro etish muassasalarida voyaga yetmaganlarni axloqan tuzatish va ularga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda mahkumlar bilan tarbiyaviy ishlarni olib borishning maqsadi ularga jamiyatda ijtimoiy foydali samarali rollarni bajarishga yordam ko'rsatish uchun vasiylik, himoya, ta'lim va kasbiy tayyorgarlikni ta'minlash [2] ekanligi belgilangan.

Shu o'rinda penitensiar tizimning profilaktik funksiyasi samaradorligini tadqiq etgan yuridik fanlar doktori, professor N.S. Salayevning fikrini keltirish o'rinli. Zamonaviy sharoitda mahkumlarga tarbiyaviy ta'sir o'tkazishda ijtimoiy va psixologik ta'sir vositalari katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy-psixologik xarakterdagi tadbirlarni

axloq tuzatish vositasi sifatida ko'rib chiqish va ularni jinoyat-ijroiya qonunchiligida aks ettirish uchun bugungi kunda barcha asoslar mavjud. Ushbu asoslarning Jinoyat-ijroiya kodeksida ifodalanilishi esa nafaqat vaqt talablariga, balki amaliyot ehtiyojlariga ham javob beradi [3].

Fikrimizcha, haqiqatan ham penitensiar muassasalar faoliyatida mahkumlarni axloqan tarbiyalash vositalari (jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi), ijtimoiy-foydali mehnat, tarbiyaviy ish, umumiy va hunar ta'limi, kasb tayyorgarligi va jamoat ta'siri) bilan bir qatorda ijtimoiy-psixologik xarakterdagi ta'sir vositalaridan ham samarali foydalanish jazodan ko'zlangan maqsadga erishishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

Yuqorida sanab o'tilgan ko'plab xalqaro hujjatlarda belgilangan normalar davlatimiz tomonidan ham ratifikatsiya qilingan bo'lib, voyaga yetmagan mahkumlarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini ta'minlovchi xalqaro normalarning O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksida o'z ifodasini topganligi buning isbotidir.

Qator xorijiy mamlakatlarda, xususan, Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Germaniya, Finlyandiya, Shveysariya, Italiya, Kanada, Rossiya Fedratsiyasi, Qozog'iston kabi davlatlarda ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tayotgan mahkumlarga tarbiyaviy ta'sir etish, xususan, mahkumlar bilan muomala qilish, ularni axloqan tuzatish, jazoni o'tab chiqqanlaridan so'ng ijtimoiy hayotga moslashishiga, sobiq mahkumlarning resotsializatsiyasiga ko'mak berish borasida samrali tajriba to'planganligini ko'rish mumkin.

Xususan, *Buyuk Britaniya* jinoyat-ijroiya qonunchiligiga asosan, voyaga yetmagan mahkumlarni saqlash uchun alohida tartib joriy etilgan bo'lib, 21 yoshgacha bo'lgan mahkumlarni jazo o'tashlari uchun borstal axloq tuzatish muassasalari va maktablari mavjud [4, 45-b.]. Fikrimizcha, mazkur davlatda voyaga yetmagan mahkumlar saqlanadigan muassasalar ham maxsus nomga ega bo'lib, ular "borstal axloq tuzatish muassasalari" deb nomlanadi ("tarbiya koloniyalari" singari). Bundan tashqari, ushbu davlatda voyaga yetmagan huquqbuzarlar hamda jinoyatchilarni tarbiyalash maqsadida qisqa muddatga saqlab turish axloq tuzatish-tarbiya markazlari tizimi ham tashkil etilgan.

Buyuk Britaniyada mahkumlarni ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tash davri uch bosqichga bo'linib, ularga quyidagilar kiradi:

- mahkum yakka tartibda saqlanadigan sinov davri;
- majburiy mehnatga jalb etish orqali boshqa mahkumlar bilan birgalikda umumiy xonalarda saqlangan holda axloqan tuzatish davri;
- jazoning kamida to'rtinchi uch qismini o'tagan mahkumlar uchun muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish davri.

Ta'kidlash lozimki, Buyuk Britaniyada voyaga yetmagan mahkumlarni axloqan tuzatishning asosiy metodlaridan biri sifatida ularga ta'lim berishda foydalaniladi. Penitensiar muassasalarida mahkumlarning yoshiga qarab boshlang'ich ma'lumot, o'rta ma'lumot, shuningdek oliy ma'lumot olishiga imkoniyat yaratilganligi bilan xarakterlidir. Mahkumlar kechki ta'lim, ochiq universitet va kollejlardagi sirtqi ta'lim, haftaning muayyan kunlarida tashkil etiladigan kunduzgi ta'lim, ayollar uchun alohida

o'quv kurslarida ta'lim olish huquqiga ega. Muayyan bir ta'lim turlari haq evaziga amalga oshirilsa-da, mahkumlarning ta'lim olishi asosan homiylar hamda xayriya tashkilotlari hisobidan bepul amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, voyaga yetmaganlarga nisbatan ozodlikdan marum qilish jazosini samarali ijro etishda *Germaniya Federativ Respublikasi* tajribasi ham e'tiborga molik bo'lib, mazkur davlatda mahkumlarning huquqlari, qonuniy manfaatlari hamda majburiyatlarini belgilab beruvchi alohida Federal Qonun qabul qilingan. Ushbu Qonun talablarini bajarilishiga rioya etish va mahkumlarning huquqlarini himoya qilish masalalari bilan mamlakatda Germaniya Federal Konstitutsiyaviy sudi shug'ullanadi [5].

14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan mahkumlar saqlanadigan penitensiar muassasalar asosiy e'tiborni mahkumni ijtimoiy foydali mehnatga jalb etish orqali tarbiyalashga qaratadi. Jumladan, jazo o'tayotgan mahkumlar atom reaktori payvandchisi, avtomat liniyalarini sozlovchi kabi yuqori malakali ixtisosliklarga o'qitiladi va bundan ko'zlangan asosiy maqsad mahkum ozodlikka chiqqanidan so'ng ishlab chiqarish korxonalarida o'z faoliyatini amalga oshirishini ta'minlashdir.

Germaniya jazoni ijro etish muassasalarida ta'lim tizimi esa bir qator yo'nalishlarda amalga oshirilib, ularga quyidagilar kiradi [6, 56-b.]:

- savodsiz mahkumlar bilan mashg'ulotlar olib borish yoki mahkum bilan individual shug'ullanish;
- ta'limni tezlashtirish (mahkum 8-sinfdan keyin kasbiy ta'limga o'tkazilishi mumkin);
- asosiy maktab bosqichi;
- maxsus oliy maktab ta'limi (2 yil davom etadigan ta'lim);
- oliy ta'lim (sirtidan).

So'nggi yillarda Germaniya penitensiar muassasalari tomonidan mahkumlarning ta'lim olish huquqini ro'yobga chiqarishda distansion (masofaviy) shakldagi oliy ta'lim tizimi joriy etilayotganligi e'tiborga molikdir. Distansion oliy o'quv ta'limini olishda mahkumlar uchun maxsus dasturlar va innovatsion qo'llanmalar yaratilgan bo'lib, mahkumlar ushbu dasturlarni o'rganish orqali muayyan mutaxassislikka ega bo'ladilar.

Ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etishda Germaniya davlatining yana bir ijobiy tajribalaridan biri bu mahkumlar saqlanadigan jazoni ijro etish muassasasi joylashgan hududning eng tajribali soha vakillari, jumladan, shifokor, pedagog, psixolog, xotin-qizlar kengashi vakillaridan iborat vasiylik kengashi tuzilganligidir. Ushbu kengash jazoni ijro etish muassasasi ma'muriyati tomonidan amalga oshiriladigan barcha jabhalardagi faoliyat yo'nalishlarida ishtirok etib, voyaga yetmagan mahkumlarning jazoni o'tab chiqqanlaridan so'ng ijtimoiy hayotga moslashishiga, o'qish va ishda o'z o'rnini topishiga ko'maklashadi.

Italiya jinoyat-ijroiya qonunchiligiga asosan voyaga yetmaganlarga nisbatan qo'llaniladigan intizomiy jazo choralari o'ziga xos bo'lib, jazo o'tash tartibi va shartlarini buzgan mahkumlar ta'lim olish, kutubxona xizmatidan foydalanish, sport o'yinlari va ko'ngilochar tadbirlarda ishtirok etish, yaqin qarindoshlari bilan uchrashish kabi huquqlardan mahrum etilishi mumkin.

Yana bir ijobiy jihatlardan biri shundaki, penitensiar muassasalarda voyaga yetmaganlarni nafaqat ta'lim olish huquqi, balki xorijiy tillarni o'rganishi uchun ham pullik kechki o'quv mashg'ulotlar dasturlari ishlab chiqilgan bo'lib, xohlovchilar ishdan bo'sh vaqtlarida o'z bilim darajalarini oshirishlari mumkin. Mazkur o'quv mashg'ulotlarining haqi mahkumlarning shaxsiy hisobvarag'idan ushlab qolinadi. Mahkumlarning tarbiyaviy tadbirlarda faol ishtirok etishi ularning ijobiy xulq-atvorini belgilab berishda, axloqan tuzalganlik darajasini aniqlashda yetakchi rol o'ynaydi hamda mahkumni muddatidan oldin shartli ozod qilish imkoniyatini ko'paytirishi bilan ahamiyatlidir.

Mahkumlarga tibbiy xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xorijiy davlatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, G'arbiy Yevropa qit'asining ko'pgina davlatlarida mahkumlarga tibbiy yordam va xizmat ko'rsatish nazarda tutilmagan. Masalan, Irlandiyada mahkumlar uchun tibbiy qism va shifoxonalar mavjud emas. Gretsiya, Daniya, Skandinaviya kabi mamlakatlarda esa mahkumlarga tibbiy yordam va xizmat ko'rsatish tibbiy sug'urta asosida amalga oshiriladi [7].

Milliy qonunchiligimizda esa mahkumlarning tibbiy xizmatdan foydalanishi bepul amalga oshirilib, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining 87-moddasiga asosan, ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslarning tibbiy-sanitariya ta'minoti respublika budjeti hisobidan amalga oshiriladi.

Amerika Qo'shma Shtatlari jinoyat-ijroiya qonunchiligiga asosan ozodlikdan mahrum etish joylari ustidan rahbarlikni amalga oshirish Bosh attorneyga yuklatilgan bo'lib, jazoni ijro etish muassasalari ustidan boshqaruv ikki tomonlama, ya'ni mahalliy (munitsipalitet) organlar hamda okrug penitensiar muassasalar boshqarmasi tomonidan amalga oshiriladi [8, 61-b.].

Amerika Qo'shma Shtatlarining ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etish borasidagi tajribasini e'tiborli jihatlaridan biri shundaki, penitensiar muassasalarida mahkumlarni qayta tarbiyalash va axloqan tuzatish maqsadida bir qator dasturlar ishlab chiqilgan bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- ruhiy xarakterdagi dasturlar – o'z jinoyatiga iqror bo'lmaydigan yoki qisqa muddatga ozodlikdan mahrum etilganligi sababli boshqa dasturlarga ishtirok eta olmaydigan mahkumlar uchun qo'llaniladi;
- intensiv (uzoq muddatli) dasturlar – retsedivist deb topilgan, giyohvandlik va jinsiy zo'rovonlik bilan bog'liq jinoyatlarni sodir etgan mahkumlar uchun qo'llaniladi;
- o'tish (moslashuv) dasturlari – jazoning so'nggi 9 oyini o'tayotgan mahkumlar uchun qo'llaniladi;
- kengaytirilgan dasturlar – aqliy salohiyati past darajada bo'lgan mahkumlar uchun qo'llaniladi.

Qayd etish lozimki, *Amerika Qo'shma Shtatlarida* yuqorida ta'kidlangan maxsus dasturlarni amalga oshirilishi har bir jazoni o'tayotgan mahkumlarga individual yondashuv asosida jazoni ijro etish tartibini belgilashda, shuningdek mahkumlar tomonidan qayta jinoyat sodir etilishi oldini olishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

Bundan tashqari, *Kanadada* voyaga yetmagan mahkumlarning ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tab chiqqanlaridan so'ng post-penitensiar adaptatsiyasini

ta'minlashga yordam beradigan maxsus usullar ishlab chiqilganligi ham ahamiyatlidir. Jumladan, "penitentsiar ta'til" hamda "yengillashtirilgan saqlash sharoiti" davri mobaynida jazoni ijro etish muassasasidan biriktirilgan xodim bilan birgalikda mahkumlar o'zlari uchun ish izlash, o'qish joyi bilan qayta aloqa o'rnatish, yashash joyi topish, jamiyat a'zolari bilan foydali aloqani o'rnatish, yaqin qarindoshlari bilan cheklanmagan miqdorda uchrashish, oilaviy masalalar bilan bog'liq muammolarni hal qilish kabi mashg'ulotlar bilan shug'ullanadilar.

"Kanada qamoqxonalari to'g'risida"gi Qonunda Kanada penitentsiar muassasalarida mahkumlar, shu jumladan voyaga yetmagan mahkumlar jazo muddati tugashidan 3 oy oldin yengillashtirilgan saqlash sharoitiga o'tkazilib, ushbu davr mobaynida 1 haftalik ta'tilga chiqishlari mumkin ekanligi belgilangan [9, 21-b.]. Mazkur davrda mahkumlar yuqorida ta'kidlangan huquqlardan foydalanish imkoniyatiga ega hisoblanadi. Ayni shu mazmundagi tartib Norvegiya hamda Ispaniya jinoyat-ijroiya qonunchiligiga ham xosdir.

Voyaga yetmaganlar tomonidan ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni ijro etish borasida MDH mamlakatlari tajribasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, *Rossiya Federatsiyasi* Jinoyat-ijroiya kodeksining 17-bobi tarbiya koloniyalarida ozodlikdan mahrum qilish jazoni o'tash tartibiga bag'ishlangan. Mazkur Kodeksning 132-moddasiga asosan tarbiya koloniyalarida jazoni o'tash odatdagi, yengillashtirilgan, imtiyozli va qattiq saqlash sharoitlariga asoslanadi [10].

Tarbiya koloniyasiga dastlab jazoni o'tash uchun kelgan voyaga yetmagan mahkumlar odatdagi saqlash sharoitlarida jazoni o'taydilar. Yengillashtirilgan, imtiyozli va qattiq sharoitlarda jazoni o'tash esa voyaga yetmagan mahkumning jazo muddati davomida rag'batlantirilishi, xulq-atvorining ijobiy tomonga o'zgarishi yoki intizomiy jazoga tortilishi, mehnat normalarini bajarmasligi kabi subyektiv holatlar bilan bog'liqdir. E'tiborli jihat shundaki, tarbiya koloniyalarida voyaga yetmagan mahkumlarni ozodlikka tayyorlash bosqichida ularga faqatgina yengillashtirilgan va imtiyozli saqlash sharoiti tatbiq etiladi.

Bundan tashqari, mazkur davlat jinoyat-ijroiya qonunchiligiga asosan tarbiya koloniyalarida jazoni o'tash shartlari (voyaga yetmagan mahkumlarning uchrashuvga chiqish, posilka, yo'qlov va banderollar olish, oziq-ovqat mahsulotlari va eng zarur narsalarni sotib olishi kabilar) voyaga yetmagan mahkumning qaysi turdagi saqlash sharoitida jazoni o'tayotganligiga qarab belgilanib, imtiyozli sharoitda jazo o'tayotgan mahkumlarga cheklanmagan miqdorda uchrashuvlar olish huquqi beriladi.

Voyaga yetmagan mahkumlarni ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tash tartibi *Qozog'iston Respublikasi* Jinoyat-ijroiya qonunchiligida ham o'ziga xos qoidalarga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Xususan, ushbu davlatda tarbiya koloniyalarida jazo o'tash tartibi va shartlari *Rossiya Federatsiyasi* qonunchiligiga o'xshash bo'lsa-da, *Qozog'iston Respublikasi* Jinoyat-ijroiya kodeksining 150-moddasi uchinchi bandiga asosan jazo o'tash uchun tarbiya koloniyasiga kelgan voyaga yetmagan mahkumlar jazoning dastlabki 6 oyini yengillashtirilgan saqlash sharoitlarida o'taydi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad voyaga yetmagan mahkumning muassasa muhitiga moslashib ketishi bilan bog'liqdir.

Voyaga yetmaganlarga nisbatan qo'llaniladigan rag'batlantirish va intizomiy jazo choralari haqida to'xtalar ekanmiz, deyarli milliy qonunchiligimizga o'xshashligini ko'rishimiz mumkin. Biroq, e'tiborli jihatlaridan biri shundaki, Qozog'iston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining 154-moddasida voyaga yetmagan mahkumlarni intizomiy jazoga to'rtilishiga sabab bo'ladigan, jazoni o'tash tartibi va shartlarini buzish deb hisoblanuvchi holatlar aniq sanab o'tilgan [11].

Xususan, mahkumlar tomonidan tarbiya koloniyalarida mehnat normalarini bajarmaslik, alkogol mahsulotlari va psixotrop moddalarni iste'mol qilish, muassasa ma'muriyati xodimlariga tahdid qilish va haqoratlash, taqiqlangan mahsulotlar va predmetlarni saqlash, taqiqlangan o'yinlarni o'ynash (masalan, karta), turli xil tarzda pornografik harakatlar qilish, tibbiy tekshiruvdan o'tishdan bo'yin tovlash kabi holatlar voyaga yetmagan mahkumlarni intizomiy javobgarlikka tortilishiga sabab bo'ladi.

Demak, yuqoridagi xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasini o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin.

Birinchidan, bugungi kunda O'zbekistondagi kriminogen muhit, voyaga yetmaganlar o'rtasida retsidiv jinoyatchilikning oshib borishi tayinlangan jazodan ko'zlangan maqsadga hamda mahkumni axloqan tuzatishga erishishni yanada samaradorligini oshiruvchi usul va vositalarni qo'llashni talab qilmoqda.

Fikrimizcha, voyaga yetmagan mahkumlarni tarbiyalashning asosiy vositalaridan biri bu ularga ta'lim berishdir. Mahkumning o'qish va ta'limga munosabati uning axloqan tuzalganligini aniqlashda asosiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi.

So'nggi yillarda huquqni qo'llash amaliyotida jazo o'tab chiqqan voyaga yetmaganlar orasida muayyan bir kasb yoki mutaxassislikka egalari ko'pchilikni tashkil etmaydi. Tarbiya koloniyalaridagi ijtimoiy muhit ham ma'lum darajada ularning ijtimoiy-psixologik qiyofasiga ta'sir ko'rsatadi. Natijada ular jazoni o'tab chiqqanlaridan so'ng kasbga va muayyan mutaxassislikka ega emasligi sababli mehnat sharoiti og'ir va noqulay bo'lgan sharoitlarda ishlashga hamda moddiy mablag' topishga majbur bo'lib qolish hollari ham kuzatiladi.

Bunday holatlarni hamda voyaga yetmaganlar tomonidan qayta jinoyat sodir etilishining oldini olish maqsadida Germaniya, Buyuk Britaniya, Finlyandiya penitensiar muassasalari tomonidan mahkumlarning ta'lim olish huquqi bilan bog'liq ilg'or tajribasini milliy qonunchilikka tatbiq etilishi maqsadga muvofiqdir.

Xususan, tarbiya koloniyalarida ham voyaga yetmagan mahkumlarni oliy ta'lim olishlari uchun sirtqi yoxud masofaviy (distansion) online shaklda o'qitish dasturlarinining ishlab chiqilishi, o'qishni tugatganlaridan so'ng o'zlari egallagan mutaxassislik bo'yicha ishga joylashishiga ko'maklash, bu borada jazoni ijro etish muassasalari moddiy-texnik bazasini yaxshilashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqilishi jazodan ko'zlangan maqsadga erishishda hamda mahkumlarning post-penitensiar adaptatsiyasini ta'minlashda ijobiy natija beradi.

Ikkinchidan, bugungi kunda jinoyat-ijroiya qonunchiligida mavjud muammolardan biri voyaga yetmagan mahkumlarga intizomiy jazo choralari qo'llanilishiga sabab bo'ladigan jazoni o'tash tartibi va shartlarini buzish deb hisoblanuvchi aniq holatlarning O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksi yoxud "O'zbekiston Respublikasi Ichki

ishlar vazirligi ozodlikdan mahrum qilish turidagi jazoni ijro etish muassasalarining ichki tartib qoidalarida aks ettirilmaganligidir.

Bu esa jazoni ijro etish muassasalari xodimlari tomonidan mahkumlarga intizomiy jazo choralari qo'llash jarayonida qonun normalarini turlicha sharhlanishi va tatbiq etilishiga sabab bo'ladi.

Huquqni qo'llash amaliyotida qonun normalarini bir xilda tatbiq etilishini ta'minlash maqsadida quyidagi normani O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksiga kiritilishi maqsadga muvofiq. Xususan, tarbiya koloniyalarida ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tayotgan mahkumlar tomonidan Jinoyat-ijroiya kodeksining 111-moddasida belgilangan hollardan tashqari quyidagi xatti-harakatlarni sodir etish ularga nisbatan intizomiy jazo choralari qo'llanilishiga sabab bo'ladi:

- muassasa faoliyatini izdan chiqarishga qaratilgan xatti-harakatlar sodir etish;
- muassasa ichki tartib qoidalarida taqiqlangan faoliyat bilan shug'ullanish;
- muassasa xodimlari va muassasada saqlanayotgan mahkumlarga tahdid qilish yoxud ularni haqorat qilish;
- biror-bir manfaatni ko'zlab o'yinlar tashkil qilish va o'ynash;
- belgilangan muddatlarda tibbiy ko'rikdan o'tishdan qasddan bo'yin tovlash shular jumlasidandir.

Ta'kidlash lozimki, yuqoridagi kabi chora-tadbirlarning amalga oshirilishi tarbiya koloniyalarida jazo ijrosini samarali tashkil etish, voyaga yetmagan mahkumlarni axloqan tarbiyalash va ular tomonidan jazoni ijro etish muassasalaridan ozod etilganlaridan so'ng takroran jinoyat sodir etilishining oldini olishga yordam beradi.

REFERENCES

1. Gladkova A.V. Vospitatelniye kolonii dlya nesovershennoletnix [Educational colonies for minors]. Moscow, Publishing house Moscow state university, 2016, p. 74.
2. The United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules) were adopted by the UN General Assembly in November 29, 1985. Available at: <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile-justice-beijing-rules/> (accessed 05.03.2022).
3. Salaev N.S. Penitentiary system of contemporary Uzbekistan: current condition and future promises in the reformation process. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/penitentiary-system-of-contemporary-uzbekistan/> (accessed 05.03.2022).
4. Kazansev V.N., Ivashin D.V. Sotsialnaya rabota v penitentsiarnix sistemax zarubejnyx stran [Social work in penitentiary systems of foreign countries]. Ryazan, 2004, p. 98.
5. Salaev N.S. Paradigm of forming a liberal penitentiary system – origins, trends and prospects. Available at: <https://www.researchgate.net/profile/publication/347913810/> (accessed 05.03.2022).

6. Niyozova S., Hojiyev N. Mahkumlarning huquqiy holati [Legal status of convicts]. Editor-in-Chief B. Khidoyatov. Tashkent, TSUL Publishing House, 2020, p. 115.

7. Salaev N.S. Implementation of international standards (principles) in penitentiary legislation of Uzbekistan: political, legal, social and economic aspects. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/intrel/vol2017/iss1/4/> (accessed 05.03.2022).

8. Yuldashev M.Sh. Ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo ijrosini tashkil etish [Organizing the execution of a sentence in the form of imprisonment]. TashkentAcademy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2010, p. 88.

9. Rejapova I.M., Zaborovskaya Y.M. Zarubejniy opit raboti s zaklyuchennimi s selyu ix dalneyshey resotsializatsii (na primere zakonodatelstva Soyedinennix Shtatov Ameriki i Kanadi) [Foreign experience of working with rural prisoners for their further resocialization (on the example of the legislation of the United States of America and Canada)]. Chelovek: prestupleniye i nakazaniye – Man: crime and punishment, 2019, no. 1, p. 27.

10. Penal Code of the Russian Federation of 01/08/1997, No. 1-F3 (as amended on 12/27/2019). Available at: <http://www.consultant.ru/> (accessed 10.03.2022).

11. Penal Code of the Republic of Kazakhstan dated 07/05/2015, No. 234-M No. 3RK (as amended on 01/11/2020). Available at: <http://www.online.zakon.kz/> (accessed 15.04.2021).

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

1 / 2022

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

Q. Abdurasulova

Toshkent davlat yuridik universiteti “Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish” kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

Y. Kolenko

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

N. Salayev

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, K. Abduvaliyeva, F. Muhammadiyeva, Y. Yarmolik

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2022-yil 11-mayda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 11,76 b.t. Adadi: 100. Buyurtma: № 5.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti